
Gondolatok a sport fogalmáról, kitekintéssel az ókori római „sporttevékenységekre”

Gedeon Magdolna*

A sportnak jelenleg nincs általánosan elfogadott definíciója sem a sporttudomány, sem a jogtudomány területén. A tanulmány előbb azokat a próbálkozásokat vizsgálja meg, melyek a sport fogalmának meghatározására irányultak, majd a pontos definíció hiányának következményeit elemzi a jogalkalmazás szempontjából. Emellett kitekintést nyújt az ókori római sporttevékenységekre, és arra a vitára, hogy a gladiátorokat a mai fogalmaink szerint sportolóknak lehet-e tekinteni.

Kulcsszavak: sport fogalma, sporttevékenység, ókori Róma, gladiátorviadalok

Thoughts on the concept of sport with a view to “sports activities” in ancient Rome

There is currently no generally accepted definition of sport in either sports science or jurisprudence. The present paper first examines attempts to define the concept of sport and then analyzes the consequences of the lack of a precise definition, from the point of view of the operation of law. It also provides an overview of the sporting activities of ancient Rome and the debate over whether gladiators can be considered sportsmen in our present terms.

Keywords: concept of sport, sport activity, ancient Rome, gladiator fights

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.1.1938>

1. A sport fogalma

1.1. Törekvések a sport fogalmának meghatározására a sporttudomány területén. Napjainkban a sport egyre nagyobb szerepet játszik az életünkben. A mindennapokban is űzhető, szabadidős tevékenységtől a munkavégzésnek minősülő sportolásig széles a skála. Egyes államokban külön sporttörvények születtek a sport szabályozására. A sportjog szabályozási tárgya a sporttevékenység. A sport definícióját meghatározni azonban nehéz feladat, hiszen a technika fejlődése, a testmozgások sokfélesége miatt kérdésessé válik, vajon egy-egy tevékenység sportnak minősül-e vagy sem.

Történetileg a „sport” terminus a latin „deportare” szóból ered. A „deportare” ige szó szerinti jelentése: elszállítani. Átvitt értelemben azonban azt is jelenti, hogy „szórakozni”. A latin szó először a francia középkori szövegekben bukkant fel. A 11–13. századokban a francia „deporter” kifejezés a középkori népi játékok megtartását

* Habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Római Jogi Tanszék.

jelentette. A régi francia „deporter” kifejezés került az újangol nyelvbe, és ebből alakult ki előbb a „disport”, majd a rövidebb „sport” terminus. Rövidített formájában a „sport” kifejezés először 1440-ben tűnt fel, és az angol vidéki nemesek szabadidős foglalkozásának a megjelölésére szolgált.¹ Horst Hilpert szerint a sporttal rokon, illetve annak alárendelt fogalmak a verseny, a játék, és a testgyakorlat.²

A német sakknagymester, Helmut Pflieger szerint „Sport, ami után az ember zuhanyozik.”³ A humoros meghatározás – bár van igazságalapja – nem elég pontos. Claus Tiedemann, a Hamburgi Egyetem sporttudományi professzora a következőket írja: „A sport egy kulturális tevékenységi terület, melyen az emberek önkéntesen egy másik emberrel kapcsolatba lépnek, hogy az éppen meglévő tehetségüket és ügyességüket a mozgáskultúrában összemérjék a saját maguk által megalkotott vagy átvett szabályok szerint és a társadalom által elfogadott etikai értékek alapján.”⁴ Ezt a definíciót Tiedemann 2021. május 1-én jelentette meg. Ez azért fontos, mert a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Hasonló sport-definíciót először 2002. januárjában tettem közzé az interneten, és azóta többször átdolgoztam. Ez csak egy javaslat, amit vitára bocsátok. A szöveget – a definíciót és a magyarázatot is – mindig újra alaposan átdolgozom.”⁵ A professzor tehát közel tíz éve dolgozik a sport definíciójának megalkotásán, de az általa ily módon megalkotott fogalmat még most is csak vitaalapnak szánja.

A szerző hosszú magyarázatot fűz definíciója egyes elemeihez. Ennek rövid összefoglalója a következő:⁶

- Tevékenységi *terület*: sportnak nem egyetlen tevékenységet, hanem azok széles körét kell tekinteni.
- Kultúra: az embert megkülönbözteti más életmódotól. Itt megjegyzendő, hogy egyes vélemények szerint az állatok is sportolnak, például a lóversenyeken. Hozzáteszem, az ókori Rómában főleg a királyság idején rendeztek olyan versenyeket, melyeken az igavonók mérték össze erejüket.
- Önkéntesen: ez a kritérium kizárja azokat a sportolókat közül, akik kényszer alatt végzik a tevékenységet, bár az a sport egyéb kritériumainak megfelel. Tiedemann szerint ezért nem tekinthetők sportolóknak az ókori gladiátorok, az iskolai tornázók – ez szerinte testnevelés – és a kiképzésen résztvevő katonák sem. Megjegyzem, a gladiátoroknak voltak olyan típusai, akik önként

¹ Bernhard Pözl: *Angestelltenqualifikation im Sport?* Diplomarbeit, Universität Graz, 2011, 6. o. Dagradi ezekből a kifejezésekből etimológiai alapon próbálja megközelíteni a sport fogalmát, kevés sikerrel, hiszen ő is csak a sporttevékenység néhány ismert jellemzőjét tudja így meghatározni. Ld. Sergio Dagradi: Un contributo alla definizione del termine sport attraverso una sua analisi etimologica, in: *Lares*, 2 (2002), 293–297. o.

² Horst Hilpert: *Sport und Spielregeln von der Urzeit der Menschheit bis zur Gegenwart*, Stuttgart–München–Hannover–Berlin–Weimar–Dresden, Boorberg, 2019, 28. o.

³ Axel vom Schemm: *Dichter am Ball, Untersuchungen zur Poetik des Sports am Beispiel deutschsprachiger „Fußball-Literatur”*, Oulu, Oulun Yliopisto, 2006, 20. o.

⁴ Claus Tiedemann: „Sport” – *Vorschlag einer Definition*, [http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/ DefinitionSport.pdf](http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/DefinitionSport.pdf), 1. o. (a letöltés ideje: 2022. március 2.)

⁵ Uo. 1. o. A szerző saját definíciója mellett csaknem hatvan művet sorol fel, melyekben a sport fogalmának meghatározása szerepel. 20–24. o.

⁶ Uo. 8–20. o.

vállalták ezt a mesterséget, őket auctoratusoknak nevezték. (Erről bővebben ld. a 2.2. pontot.)

- Egy másik emberrel kapcsolatba lépnek: társadalmi-kulturális élet másik emberrel való kapcsolat nélkül önellentmondás volna. A sporttevékenységet az alapozza meg, hogy az ember az e területen végzett tevékenysége által a másik emberrel egy összemérhető kapcsolatba lép. Így például a busz után való sprintelés nem minősül sportnak. Ennél a magyarázatnál viszont a szabadidős sportok válnak kérdésessé. Gondolhatunk itt arra, ha valaki egészsége fenntartása érdekében kocog. A közfelfogás ezt a tevékenységet is sportnak tekinti.
- Tehetség: általános, átfogó cselekvési lehetőségeket jelöl, melyek az adottságokon, genetikai előnyökön, alkaton, gyakorlaton és tapasztalaton alapulnak.
- Ügyesség: ez a fogalom speciálisabb cselekvési lehetőségeket, kisebb cselekvési elemeket jelöl, melyeket intenzív gyakorlással lehet elsajátítani. Ez utóbbi két elem véleményem szerint szintén a szabadidős sportot zárja ki a fogalomból, hiszen sokan tehetség és ügyesség nélkül is sportolnak, például bicikliznek.
- Mozgásművészet: a „művészet” kifejezés a mindennapos mozgástól határolja el a tevékenységet.
- Magukat összemérik: az emberek a saját tehetségükkel és ügyességükkel a mozgáskultúra területén össze tudják és akarják magukat hasonlítani másokkal. Tiedemann szerint ezért a mutatványosok előadása, mint például a cirkuszi artistáké, azért nem sport, mert ez az elem hiányzik a tevékenységük jellemzői közül, vagy nem játszik abban döntő szerepet. Szerintem ennél a magyarázatnál felvethető, hogy az artistaversenyek, melyeken a mutatványosok is összemérik tudásukat, nem változtatják sporttá a tevékenységüket.
- A saját maguk által megalkotott vagy átvett szabályok szerint: az önkéntességből és az összehasonlíthatóságból következik, hogy az embereknek meg kell határozniuk a szabályokat, vagy a már meglévőket alkalmazniuk, melyek alapján a versengés győztese megállapítható. Ez az elem szintén a szabadidősportot zárja ki a fogalomból.
- A társadalom által elfogadott etikai értékek alapján: ez az elem a másik ember szándékos megsértésének a lehetőségét zárja ki a sporttevékenységből. A szerző ezért a boxot mostani formájában nem tekinti sportnak, szerinte a szabályokat úgy kellene megváltoztatni, hogy a súlyos sérülések elkerülhetőek legyenek. Ennél a pontnál megjegyzendő, hogy a sporttevékenység széles körében szerepet játszanak a hagyományok. Ezért azokat a tevékenységeket, melyeket már az ókorban is versenyszerűen űztek, és a mai kulturális viszonyok között is sportnak minősülnek, szerintem nem zárhatók ki ezen az alapon a sporttevékenység köréből.

Tiedmann magyarázatának egyes pontjaihoz fűzött megjegyzéseimből kiderül, hogy a sporttevékenység definiálását a közfelfogás is befolyásolja, a tevékenység sokfélesége pedig kérdésessé teszi olyan fogalom megalkotásának lehetőségét,

amelyik minden területre kiterjed. Ezt tükrözi Michael Segets megállapítása. Segets szerint attól függetlenül, hogy valamely jelenség esetén vita támadhat arról, hogy az sportnak minősül-e vagy sem, főszabályként felismerjük, ha egy tevékenységet sportnak lehet tekinteni. Ez azon alapszik, hogy olyan sportfogalmat alkalmazunk, melyet nem a fogalom kiterjedésére (extentio), hanem a tartalmára (intentio) nézve állapítunk meg. A központi tartalmi elemek azonban az előfeltevésektől függenek.⁷ Ha tehát valakinek felteszik a kérdést, mi a sport, a megkérdezett különféle, általa sportnak gondolt tevékenységeket fog felsorolni.

Ezt a módszert alkalmazza Sárközy Tamás, aki nem próbál egységes definíciót alkotni, hanem olyan tevékenységeket sorol fel, melyeket hagyományosan a sportolás körében szoktunk említeni. Ezzel a módszerrel azonban a szerző nem kerülheti meg, hogy a sport fogalma alá tartozó tevékenységek időbeli változásaira is példákat hozzon, mivel szerinte „a sportfogalom viszonylagosságát az ún. sportágrobbanás is fokozza”. [...] „Az továbbá, hogy mi a sport, sokban függ egy adott ország földrajzi helyzetétől és történelmi tradíciójától.”⁸ Gondolhatunk itt a kutyaszánhúzásra, vagy a japán tradicionális sportokra. Ha viszont nem alkotunk egységes definíciót, az azzal jár, hogy – amint azt Sárközy is megállapítja – sok lesz a vitás eset, melyeknél a döntés önkényes lehet. Például miért sport a jégtánc, és miért nem az a társastánc?⁹

A sport fogalmának meghatározásához segítséget nyújthat a sport jellemzőinek felsorolása. Allen Guttman szerint alapvetően hét jellemzője van a modern sportnak¹⁰:

- Világiasság: a modern sport nem kötődik – amint az a korábbi időkben jellemző volt – kultikus, az istenek tiszteletére végzett cselekményhez.
- Esélyegyenlőség: ez mind az edzésekre, mind a versenyekre jellemző.
- Specializáció: az egyes sportfajtákra való specializáció már az ókorban is megfigyelhető volt, amely a professzionális sportok kialakulásához vezetett.
- Racionalizáció: ez a jellemző a sport egyes fajtáinak szabályaira vonatkozik, melyek általánosak és megváltoztathatók.
- Bürokratizálás: sportszervezetek, sportszövetségek és egyesületek kialakulása.
- Számszerűsítés: a sportteljesítmények mérése.
- Rekordok hajszolása. (Ezt az elemet Tiedmann viszont nem tartja kritériumnak.¹¹)

⁷ Michael Segets: *Einführung in die funktionale Sportethik und ihre Problemfelder*, Berlin, Lehmanns Media, 2020, 7. o.

⁸ Sárközy Tamás: *Magyar sportjog az új Polgári Törvénykönyv után*, Budapest, HVG-Orac, 2015, 13. o.

⁹ Uo. 14. o.

¹⁰ Allen Guttman: *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*, New York, 1978, 15–55. o.

¹¹ Erről bővebben ld. Claus Tiedemann: *Zum Umgang mit Zeit und Geschichte im Sport*, <http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/VortragFlorenz2015.pdf> (a letöltés ideje: 2022. június 17.)

Boris Dubin a sport öt jellemzőjét különbözteti meg:¹²

- általánosan elérhető,
- intézményesített és professzionizált,
- a szociális mobilitás egyik mechanizmusa,
- beépült a nemzetközi kapcsolatok rendszerébe,
- ésszerűsített, univerzális, technikailag felépített.

A német sportlexikonok szerint felsorolt jellemzők:

- testi tevékenység,
- a munkával ellentétben szabad célú tevékenység,
- teljesítményre és a teljesítmény fokozására való törekvés (a teljesítmény összemérése a versenyeken),
- esélyegyenlőség a versengésben, melyben meg kell adni az esélyt a győzelemre vagy a vereségre.¹³

Ezekben a példákban vannak olyan jellemzők, melyek átfedik egymást, de szerzőik elgondolásai szerint változatos képet mutatnak. A sport ismertetőjegyekkel való meghatározásának lehetetlenségéből indul ki Seymour Kleinman „Non theory” elmélete. Szerinte a sport elméletének kidolgozása nemcsak nehéz, hanem lehetetlen is. Egy teóriának ugyanis az összes ismertetőjegyet meg kellene jelölnie, a sport azonban nem rendelkezik a szükséges és elégséges jellemzők csoportjával. Amelyik jellemzőt az egyik elmélet szükségesnek tartja, a másik meg sem említi.

A sport definiálhatóságát pedig Frank McBride „Non-definition” elmélete tagadja. McBride szerint a sport definíciójának megalkotásán való töprengés hiábavaló tevékenység. A kísérletek mindig kudarcot fognak vallani, mert a definíciók vagy túl tágak, vagy túl szűkek lesznek. A sportfogalom határait nem lehet megtalálni, csak meghúzni. Szerinte a sport kifejezés nemcsak homályos, hanem többjelentésű is. Ha a homályosságot el is lehetne oszlatni, a sport több jelentése miatt a definíció olyan lenne, mint egy térkép 1:1-es méretarányal, ezért nem lehetne használni.¹⁴

Horst Hilpert szerint a fogalom meghatározásának vezető ideája Pierre de Coubertin báró kijelentésének kellene lennie: „A sport minden ember öröksége, és semmi sem tudja hiányát pótolni.”¹⁵

1.2. A sport fogalma a jog területén. A sport fogalmának meghatározására tett néhány próbálkozás bemutatásából kiderül, hogy a sporttudomány eddig nem tudott egy általánosan elfogadott definíciót megalkotni. A jog területén pedig a számos sportjogi szabály ellenére is túl általános fogalmakat találunk a törvényekben. Hazánkban a 2004. évi I. törvény szól a sportról. Mivel a sportjog szabályozási tárgya a sporttevékenység, szükséges volt a fogalmát meghatározni. A sporttörvény szerint

¹² Dubin téziseinek összefoglalóját ld. Anton Markscheder: Die Militarisierung des Sports in der Sowjetunion der Zwischenkriegszeit, in: *Fokus Osteuropa* (Hrg: Agnieszka Brockmann – Christa Ebert), Band 7. Frankfurt (Oder), Europa-Universität Viadrina, 2012, 3. o. Dubin ismertetőjegyei közül kiemelendő, hogy a sport a szociális mobilitás egyik mechanizmusa. A sport az ókorban is a társadalmi felemelkedés egyik útjának számított, és ez napjainkban sincs másként.

¹³ Hilpert: i.m. 29–30. o.

¹⁴ A két elmélet részletes bemutatását ld. Frank Holzke: *Der Begriff Sport im deutschen und im europäischen Recht*, Diplomarbeit, Köln, 2001, 83–84. o.

¹⁵ Hilpert: i.m. 29. o.

„sporttevékenységnek minősül a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi teljesítőképesség megtartását, fejlesztését szolgálja.”¹⁶ A sport fogalmának meghatározásában való bizonytalanságot jól tükrözi, hogy az eddig kihirdetett magyar sporttörvényekben a sport definíciója is mindig változott, tehát nincs egy olyan állandósult fogalom, mint például a cselekvőképesség, ami már az ókori Rómában is ugyanaz volt.¹⁷

Az Európai Sport Charta (1997) meghatározása szerint: „A sport *minden olyan fizikai tevékenység, amelynek célja esetenként vagy szervezett formában a fizikai és szellemi erőnlét kifejezése vagy fejlesztése, társadalmi kapcsolatok teremtése vagy különböző szintű versenyeken eredmények elérése*” (2. cikk 1. a). Bár az Európai Sport Charta számos jogosultságot fűz a sporttevékenységhez, és az államok számára több kötelezettséget ír elő a sportolással kapcsolatban, a benne és a magyar sporttörvényben található definíciók Ketteler megállapítását támasztják alá. Szerinte a sport fogalma a jogtudomány által lényegében mindig inkább csak előfeltételezett, mint definiált. A sportos tevékenységek sokféle, nem homogén megjelenési formáit tekintve egy definíció megalkotása nemcsak lehetetlen, hanem értelmetlen is lenne.¹⁸

A sport fogalmának a jogtudományban való meghatározása azonban nagyobb jelentőséggel bír, mint a sporttudomány területén. Ez nem pusztán elméleti kérdés, hiszen egy tevékenység sportnak minősítése alapvetően eldöntheti, hogy egy jogszabály hatálya kiterjed-e rá vagy sem. Németország például nem alkotott általános sporttörvényt, számos jogszabály tartalmazza azonban a „sport” terminust, anélkül, hogy azt definiálná. Ahogyan azt a sportrecht.org bevezetőjében olvashatjuk, ezzel a törvényalkotó előfeltételezi, hogy a sport fogalmára vonatkozóan egyezsége lehet jutni. A törvényalkotók lényegében azt várják el, hogy a szakma, a jogszolgáltatás és a jogtudomány a konkrét szabályozásnak megfelelően el tudja határolni a sportot a szabadidőtől, a játéktól, a sporthoz hasonló vagy a sporthoz közel álló, esetleg az álsportnak minősülő tevékenységektől.¹⁹

A jogtudomány a sporttudományoktól és a sportegyesületek gyakorlatából átvett fogalmi elemeket alkalmaz:²⁰

¹⁶ 2004. évi I. törvény a sportról, 1. § (2).

¹⁷ Az 1996. évi sporttörvényben az értelmező rendelkezések között találjuk a sporttevékenység definícióját: „meghatározott szabályok szerint időtöltésként, vagy versenyszerűen végzett testedzés, szellemi gyakorlat, amely az egyetemes kultúra része, és magában foglalja mind a szabadidősportot, mind a versenysport művelését” (1996. évi LXIV. törvény, 1. § 1. pont). A második sporttörvény 2000-ben a következő fogalmat tartalmazta szintén az értelmező rendelkezések között: „a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként vagy hivatásszerűen végzett testedzés, illetve szellemi gyakorlat, amely a fizikai, illetve szellemi erőnlét fejlesztését és megtartását szolgálja” (2000. évi CXLV. törvény, 88. § 23. pont).

¹⁸ Gerd Ketteler: Sport als Rechtsbegriff, in: *Sport und Recht*, 4 (1997) 73–77, 73. o.

¹⁹ sportrecht.org. http://sportrecht.org/cms/front_content.php?idcat=37&idart=55 (a letöltés ideje: 2022. március 2.)

²⁰ Marcus Zocher: *Berufssportrecht, Fortschreitende Privatisierung der Rechtssetzung*, Diplomarbeit, Johannes Kepler Universität Linz, 2020, 11–12. o.; sportrecht.org

- *testi, illetőleg motorikus tevékenység: alapvető jellemvonás, a sakk esetében „szellemi mozgásról beszélhetünk”,*
- *szabályok rögzítése: a szabályok betartása változtat például egy verekedést sportnak tekinthető mérkőzéssé,*
- *teljesítmény, verseny: a sportot a teljesítmények összehasonlításának is lehet tekinteni,*
- *szervezettség,*
- *játékosság,*
- *etikai jellemzők: becsületesség, esélyegyenlőség, az ellenfél tisztelete,*
- *vitatott jellemző a tevékenység céljának szabadsága.*

A német szakirodalom a fogalom jogi szempontból való meghatározásának képlékenységeire példaként hozza fel a legfelsőbb bíróság egyik ítéletét 1984-ből. Az Oberster Gerichtshof egy baleseti kártérítési ügyben sportosan játékos mozgásnak minősítette a hógolyózást, bár maga is elismerte, hogy individuális, szervezetlen, speciális szabályokat nélkülöző eseményről volt szó.²¹

A sport fogalmának jogi relevanciáját jól mutatja az Európai Unió Bíróságának egyik előzetes döntése is.²² Az alapügyben jogvita támadt a The English Bridge Union Limited (EBU) és a Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs (Egyesült Királyság adó- és vámhatósága; a továbbiakban: adóhatóság) között azon nevezési díjakhoz kapcsolódó hozzáadottérték-adó (héta) fizetésére vonatkozó kötelezettség tárgyában, amelyeket az EBU az általa szervezett kontraktversenybridzs-tornákon szedett be. A 2006/112 irányelv 132. cikkének (1) bekezdésének m) pontja ugyanis előírja, hogy a tagállamok mentesítsék az adó alól a meghatározott, a nonprofit intézmények által sportot és testedzést végző személyek részére nyújtott, a sporttal és testedzéssel szoros kapcsolatban álló szolgáltatásokat. Az EBU, amelynek tagjai regionális egyesületek és magánszemélyek, kontraktversenybridzs-bajnokságokat szervez, amelyeken a tagok nevezési díj megfizetése ellenében vehetnek részt. Az EBU e nevezési díjak után megfizeti a héát. Az EBU, mivel úgy ítélte meg, hogy az említett nevezési díjak a 2006/112 irányelv 132. cikke (1) bekezdésének m) pontja alapján adómentesek, ezen adó visszatérítését kérelmezte az adóhatóságnál. Az adóhatóság megtagadta az adó-visszatérítést iránti kérelmet. Az Európai Unió Bíróságának tehát arra a kérdésre kellett elsősorban választ adnia, hogy a kontraktversenybridzs sportnak minősül-e vagy sem. Ha ugyanis a kártyajátékot sportnak kell tekinteni, az adót az adóhatóságnak vissza kell fizetnie az EBU részére.

Az EBU szerint „a 2006/112 irányelv 132. cikke (1) bekezdésének m) pontja értelmében vett 'sportnak' nem kell szükségszerűen lényeges fizikai elemmel rendelkeznie, mivel az e rendelkezés által elérni kívánt cél a fizikai és szellemi egészség szempontjából jelentős jótékony hatásokkal járó tevékenységeknek az abban rendszeresen részt vevők számára történő elősegítése, továbbá hogy a szellemi tevékenység ugyanolyan jelentőséggel bír, mint a fizikai tevékenység. Az olyan lényeges szellemi elem által meghatározott, versenyszerűen gyakorolt tevékenység, mint a kontraktversenybridzs, tehát az említett rendelkezés

²¹ OGH, 19.4.1984, 7 Ob 553/84, Ld. Pözl: i.m. 7. o; Zocher: i.m. 12. o.

²² A Bíróság C-90/16. sz. ügyben, a The English Bridge Union Limited és a Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs között lévő eljárásban 2017. október 26-án hozott előzetes döntése.

értelmében 'sportnak' minősül." Az adóhatóság azon az alapon vitatta ezt az érvelést, hogy „az említett 132. cikk (1) bekezdése m) pontjának szövegéből, amely szerint meghatározott, 'a sporttal és testedzéssel szoros kapcsolatban álló' szolgáltatások mentesülnek az adó alól, az következik, hogy az e rendelkezés értelmében vett 'sportnak' lényeges fizikai elemmel kell rendelkeznie. Ezenkívül az EBU által előterjesztett értelmezés ellentétes a 2006/112 irányelv 132. cikkében meghatározott mentességek szigorú értelmezésének elvével."

Az Európai Unió Bírósága döntésének alapvető eleme, hogy elutasította a „sport” általános fogalmának meghatározását. A Bíróság csak azt tartotta feladatának, hogy a 2006/112 irányelv, és különösen az ezen irányelv mentességekre vonatkozó rendelkezései keretében értelmezze ezt a fogalmat. A 2006/112 irányelv egyáltalán nem határozza meg, mit kell „sport” alatt érteni. A Bíróság így arra a következtetésre jutott, hogy „állandó ítélkezési gyakorlata értelmében e kifejezés jelentésének és tartalmának meghatározása érdekében az általános nyelvhasználatban elfogadott szokásos jelentését kell alapul venni, figyelembe véve azon szövegkörnyezetet, amelyben e kifejezést használják, és azon szabályozás célkitűzéseit, amelynek e kifejezés részét képezi." Az általános nyelvhasználatban pedig a sport „fizikai jellegű vagy más szavakkal, nem elhanyagolható fizikai elem által jellemzett tevékenységet jelöl." A Bíróság megállapítása szerint a kontraktversenybridzset elhanyagolható fizikai elem jellemzi, és a 2006/112 irányelv 132. cikke (1) bekezdésének m) pontjának célja, a nonprofit jellegű szervezetek által sportot vagy testnevelést gyakorló személyek számára nyújtott, a sporttal és a testneveléssel szoros kapcsolatban álló szolgáltatások végzésének előmozdítása, és ily módon arra irányul, hogy a lakosság széles rétegei sportoljanak. Mindezek alapján a kontraktversenybridzs a fenti jogszabály értelmében nem tartozik a „sport” fogalma alá. A Bíróság ítéletéből az következik, hogy a sport fogalmát esetről esetre, az alkalmazandó jogszabály teleologikus értelmezése alapján lehet meghatározni. A döntés arra is rávilágít, hogy a jogszolgáltató nem egy általánosan megfogalmazott definícióra, hanem a sporttevékenységet meghatározó jellemvonások meglétének a vizsgálatára támaszkodott.

A jellemvonások vizsgálata alapján a mini-golfot a jogalkalmazó sportnak minősítette, mivel az szabad levegőn végzett testi tevékenység, amely testkontrollt és ügyességet követel meg, az egészséget és a gyógyulást szolgálja. A német Abgabeordnung (Adórendtartás) felsorolja azokat a tevékenységeket, melyek támogatását közhasznú célúnak tekinti, így a támogatók adókedvezményben részesülnek. A sport támogatása is szerepel a felsorolásban, a törvény külön kiemeli, hogy a sakk sportnak minősül.²³ Az ítélkezési gyakorlat azonban a jogszabály alkalmazásakor az asztali focit („Tip-Kick”) kivette a sport fogalma alól, azon az alapon, hogy ennél a tevékenységnél hiányzik az egyik konstitutív elem, a testedzés.²⁴

Bár Magyarországon van külön sporttörvény, egyéb jogszabályokban is szerepel a sporttevékenység. Így például a vízgazdálkodásról szóló törvény (1995. évi LVII.

²³ § 52 Abs. 2 Nr. 2 AO 1977, 21. Kiemelendő, hogy a jogszabály egy konkrét tevékenységet, a sakkot, saját tárgyi hatályának rögzítése céljából sportnak minősíti.

²⁴ sportrecht.org

törvény, 15. § (4) g) pont) előírja a vízигények kielégítési sorrendjét, ahol az utolsó sorban a sport is szerepel. Ezekben az esetekben felmerülhet a kérdés, hogy a sporttörvényben megadott fogalom csak a sporttörvény tárgyi hatályát adja-e meg, vagy azt más jogszabályoknál is alkalmazni lehet. Princzinger Péter – szerintem helyesen – azt állapította meg, hogy a magyar „sporttörvény alapján nem mindig lehet egyértelműen meghatározni, hogy mi minősül sporttevékenységnek. Azaz, hogy egy konkrét sportesemény a törvény hatálya alá tartozik-e, jogértelmezést igényel, vagyis a jogalkalmazás szintjén dől el.”²⁵ Ehhez hasonlóan – bár a sporttörvényben meghatározott fogalom támpontokat nyújthat – az adott jogszabály céljának megfelelően, a tevékenység kritériumai alapján lehet eldönteni, hogy az adott szabályozás sportra vonatkozó részeit alkalmazni lehet-e. Ezt az eljárást követte az Európai Unió Bírósága is. Így például hazánkban a jogalkalmazó döntheti el, hogy a vízfelhasználás sorrendjében egy adott tevékenység hol helyezkedik el, attól függően, hogy azt jellemvonásai alapján sportnak minősíti-e vagy sem.

2. „Sport” az ókori Rómában

2.1. A sporttevékenységekre vonatkozó fogalmak. Az ókori Róma forrásaiban természetesen nem találkozhatunk a sport kifejezéssel. Ezért a jogi források a sport definiálási nehézségeit mellőzve könnyebben értelmezhetőek, hiszen azokban nem a sport terminus, hanem a konkrét tevékenység megnevezése szerepel. Egyesek szerint ezeket a tevékenységeket nem is lehetne sportnak nevezni, hiszen azzal csak a mai viszonyokat vetítjük vissza. Ennél fogva az ókori források vizsgálata nem szolgálhat alapotként a mai sporttevékenységek elemzéséhez, hanem az előbbiekben ismertetett eredményeket felhasználva kereshetünk választ arra, hogy az ókori Rómában végzett tevékenységek közül melyeket lehet a sport fogalma alá vonni. A sport fogalma helyett a ránk maradt forrásokban olyan rendezvények megjelöléseit találjuk, melyeken a rómaiak mai fogalmaink szerint sporttevékenységet folytattak. A terminusok a sporttevékenység különféle szempontokból való megközelítését tükrözik:

- a versenyzők szempontjából – certamen – viadal, verseny,
- a nézők szempontjából – ludus, spectaculum, circenses – játék, látványosság, cirkusz,
- a sportrendezvényt szervező magistratus szempontjából – munus – feladat, kötelezettség.²⁶

A ludi circenses, a cirkuszi játékok kifejezés elsődlegesen a fogathajtó versenyeket jelöli, de kezdetben az atlétikai viadalokat is ebben a körben rendezték. A császárkorban az atlétikai versenyszámok elkülönültek a fogathajtástól, és görög mintára agónoknak hívták őket. A gladiátorviadalokat, a köztársaság korában csak magánszemélyek rendezték, a principatus korában azonban megtartásuk állami

²⁵ Princzinger Péter: *Sportjog* I. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010, 32. o.

²⁶ Andreas Wacke: Incidenti nello sport e nel gioco in diritto romano e moderno, in: *Index*, 19 (1991), 360. o.

feladattá vált, ezért a munera gladiatoria azt fejezi ki, hogy a magistratusok kötelezettsége lett azokat megszervezni.

A fogathajtáson, atlétikán és a gladiátorviadalokon kívül a rómaiak még úsztak, különféle labdajátékokat²⁷ játszottak, és a műúszással²⁸ is találkozhatunk a forrásokban. Kedvelt látványosság volt a pankráció,²⁹ egyes vélemények szerint a vadászatot is a sport körébe lehet vonni.³⁰ Az úzás, műúzás, evezés és a labdajátékok azonban akkoriban „szabadidős sportnak” számítottak, ezért jogi előírásokat nem találunk rájuk vonatkozóan.

A spectaculum – látványosság – kifejezés pedig arra utal, hogy a sportesemények rendezésének egyik fő szempontja Rómában a nézők szórakoztatása volt. Az ókori Rómában került először arra sor, hogy a sportrendezvényeket a nézők számára látványosságnak szánták, eltérően a görög sportversenyektől, melyeket a résztvevők erejének összemérése céljából rendeztek.³¹

2.2. A gladiátorviadatok sport jellege. Az előbbieken felsorolt tevékenységek közül a gladiátorviadallal kapcsolatban bontakozott ki vita arról, hogy azokat a sport fogalma alá lehet-e vonni vagy sem. Allen Guttmann felvázolta, hogy a modern sportot jellemző hét ismertetőjegy mennyiben jellemzi az ókori Róma sporttevékenységeit.³² A kört tovább szűkítve megvizsgálhatjuk, hogy azok vajon kifejezetten a gladiátorviadatokra illenek-e:

- Világiasság: a szerző szerint a római sportra jellemző is volt, meg nem is. Bár Rómában a legtöbb sportrendezvényt az istenek tiszteletére szervezték, éppen a gladiátorviadatok – melyeket először temetési szertartások részeként rendeztek – különültek el először a vallásos kultusztól, és váltak pusztán szórakoztatássá.
- Esélyegyenlőség: Guttmann szerint részben jellemző, részben nem a római sportra. Így például a rómaiak a küzdősportoknál nem különítették el a sportolókat súlycsoportok szerint. A gladiátorok különféle felszerelése sem

²⁷ A Villa Romana del Casale mozaikján látható bikinis lányok labdajátékot is játszanak. A római fürdőekben ugyanis szokás volt a fürdőzés mellett különféle játékokat játszani, így labdázni is. Az ókori Rómában használatos labdáknak több változata ismert: follis – felfújt birka- vagy kecskebőrből, paganica – tollakból, pila – kisméretű, lószőrből készült labda. A játékokat játszhatták egyedül, amikor a labdát a falhoz vagy a földhöz dobálták. Csapatban a rugbyhez hasonló játékot játszottak, melyben egy vonalon kellett a labdát átjuttatni. Ez volt a harpastum. A trigont hárman játszották háromszögben állva, több labdával. A cél a labdának az ellenfélhez való meglepetésszerű hozzávágása volt. (A labdajátékokról ld. bővebben: Harold Arthur Harris: *Sport in Greece and Rome*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1976, 75–111. o.) A római jog forrásaiban is találkozhatunk labdajátékkal: egy rabszolgát borotváló borbély kezét eltalálja a labda, melynek következtében a borbély elvágja a rabszolga torkát. Ez azonban nem a „sportjog” körébe tartozó eset, hanem az a kérdés, ki a felelős a rabszolga haláláért, kinek kell az értékét megtéríteni (Ulpianus D. 9, 2, 11, pr).

²⁸ Mart. spect. 26.

²⁹ A birkózás és a dzsúdó keveréke boksz-ütésekkel kombinálva. A felek rúgták, taszították, öklükkel ütötték egymást, a fojtogatás, a végtagok kicsavarása is megengedett volt. Csak a harapás és a szemek kinyomása volt tilos. Ld. Wacke: i.m. 369. o.

³⁰ Ld. Christian Wallner: *Soldatenkaiser und Sport*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1997, 17. o.

³¹ Jean-Paul Thuillier: *Sport im antiken Rom*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999, 2. o.

³² Guttmann: i.m. 61. o.

segítették ennek a feltételnek a teljesülését. Az esélyegyenlőség megvalósulását így leginkább a felkészülésük során tudták elősegíteni.

- Specializáció: ez általában is jellemzi a római sportokat. A gladiátorviadalokra különösen jellemző a specializáció, hiszen a vívók különleges felszerelést, küzdőtechnikát és szabályokat alkalmaztak.³³
- Racionalizáció: a küzdők felkészítését, a gladiátorjátékok menetét előre megállapított szabályok szerint tervezték és kiviteleztek.³⁴
- Bürokratizálódás: a gladiátorviadalokat a császárkorban e feladatra kötelezett hivatalnokok rendezték.³⁵ Emellett a gladiátorok tevékenységüket „sportszervezetek” keretében végezték. Ebbe a körbe tartoztak a gladiátoriskolák és a gladiátorok egyes típusai által alapított egyesületek.³⁶
- Számszerűsítés: ez az ismertetőjegy a gladiátorok esetében különösen fontos volt, hiszen az auctoratusok előre meghatározott számú viadalra szerződtek. Így a szerződés teljesítéséhez előre meghatározott számú viadalon kellett győzniük.³⁷
- Rekordok hajszolása: Guttmann szerint ez az ismertetőjegy nem jellemezte az ókori Róma sportját. Ez szerintem nem igaz. A különféle feliratok azt bizonyítják, hogy elsődlegesen a fogathajtók, de a gladiátorok is törekedtek a minél több győzelem elérésére.³⁸

Bár az előbbieket szerint az ismertetőjegyek alapján a gladiátorviadalokat a sportrendezvények körébe lehet sorolni, mégis eltérő vélemények állnak egymással szemben ezzel kapcsolatban. Donald Kyle szerint a gladiátorviadalok sportnak – „Blood sport”-nak – minősülnek. Ő ezeket a viadalokat a nézők szempontjából értékeli. Mivel a gladiátorok fellépése a nézők szórakoztatását szolgálta, ezért tevékenységük „látványsportnak” tekinthető.³⁹ Marcus Junkelmann szerint bár a gladiátorviadaloknak különleges sajátosságai voltak, mégis sportként kell azokat kezelni.⁴⁰

Ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg Jean-Paul Thuillier, Paul Veyne és Michael B. Poliakoff. Thuillier szerint a gladiátorok, akik életre-halálra küzdöttek nem sorolhatók a fogathajtók és az atléták közé. Ezen kívül a sport fő előfeltétele is

³³ Siehe z. B. Marcus Junkelmann: *Das Spiel mit dem Tod, So kämpften Roms Gladiatoren*, Mainz, Philipp von Zabern, 2000.

³⁴ Itt gondolhatunk például arra, hogy a gladiátoroknak különféle típusai voltak, akiket a gladiátoriskolákban meghatározott szabályok szerint, tervszerűen képeztek ki. Ld. Karl Schneider: *Gladiatores*, in: *Paulys Realencklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Georg Wissowa, Wilhelm Kroll, Karl Mittelhaus, Konrat Ziegler (Hrsg.), Suppl. III. Stuttgart, Metzler, 1918, 777–778. o.

³⁵ A gladiátorviadalok rendezésével megbízott magistratusok a császárkorban: praetor, quaestor, curator munerum ac venationum. Vö. Gedeon Magdolna: *Az antik Róma sportjoga*, Miskolc, Novotni, 2005, 27–29. o.

³⁶ Bővebben ld. uo. 101–107. o.

³⁷ Uo. 66–67. o.

³⁸ A fogathajtók sírfeliratairól ld. a Horsmann által összeállított prosopographiát: Gerhard Horsmann: *Die Wagenlenker der römischen Kaiserzeit*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1998, 172–386. o. A sok győzelmet megélt gladiátorok pedig a mai sztársportolóknak kijáró tiszteletben részesültek. Vö. Junkelmann: i.m. 26–27. o.

³⁹ Donald G. Kyle: *Spectacles of death in ancient Rom*, London-New York, Routledge, 1998, 2. o.

⁴⁰ Junkelmann: i.m. 5. o.

hiányzott, az önkéntesség.⁴¹ Veyne azt hangsúlyozza, hogy a gladiátorviadatok középpontjában az emberi halál látványának az élvezete állt.⁴² Poliakoff pedig úgy gondolja, hogy azért nem lehet a gladiátorok viadalát sportnak tekinteni, mert a tevékenységet kényszer alatt űzték, ezért inkább hadgyakorlatnak számított.⁴³ Amint arról már szó volt, Tiedmann is ezt a nézetet vallja.

Ez utóbbi felfogás azonban nem helytálló, mert nem tesz különbséget a gladiátorviadatok fajtái között. A gladiátorviadatok egyik típusa azoknak a bűnözőknek a kivégzésére szolgált, akiket ad gladium vagy ad bestias büntetéssel sújtottak.⁴⁴ A rájuk vonatkozó forrásokból kiderül, hogy ezek az elítéltek nem akartak harcolni, egyszerűen hagyták magukat megölni, gyakran korbáccsal hajszolták őket a küzdelembe.⁴⁵ Ezek a küzdelmek természetesen nem tekinthetők sportrendezvényeknek, az elítéltek pedig sportolóknak. Azok a gladiátorok sem tekinthetők sportolóknak, akik statusukat tekintve rabszolgák voltak, hiszen ők sem önként választották ezt a mesterséget.

A legkedveltebb gladiátorviadatok azonban azok voltak, melyeken a gladiátornak önként álló, úgynevezett auctoratusok léptek fel. Ők jól képzett, ezt a tevékenységet professzionálisan űző vívók voltak. Sokszor magas fizetségért vállalták a küzdelmet, Tiberius császár egy alkalommal 100 000 sestertiumot fizetett egy híres auctoratus egyetlen fellépéséért.⁴⁶ A császárkorban a gladiátorok fele már az auctoratusok közül került ki. Véleményem szerint, az önkéntes gladiátorok tevékenységét sportnak lehet tekinteni.⁴⁷ Bár ellenérvként felvethető, hogy az auctoratusok küzdelme is ellenfelük megölésére irányult, a sportnak az adott kulturális viszonyokba való beágyazottsága lehetővé teszi, hogy ezeket a gladiátorviadalkat a fogalma alá vonjuk. Decker megfogalmazása szerint: „Mivel a sport maga történeti változásoknak van alárendelve, a fogalom egy meghatározott sportkultúrára alkalmazva olyan tipikus elemeket foglalhat magába, amelyek a modern megjelenési formájában hiányoznak belőle, és fordítva.”⁴⁸ Wallner szerint egy más kultúra jelenségeit nem lehet ma érvényes etikai normáknak alávetni, mivel így a történeti változások és tényezők nem érvényesülhetnek.⁴⁹ Barton pedig úgy véli, hogy a gladiátorok nem törekedtek

⁴¹ Thuillier: i.m. 8. Ebben a művében Thuillier saját nézetét követve nem foglalkozik a gladiátorviadatokkal.

⁴² Paul Veyne: *Brot und Spiele; Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*, Frankfurt, Campus, 1988. 10. o.

⁴³ Michael B. Poliakoff: *Kampfsport in der Antike, Das Spiel um Leben und Tod*, München, Artemis, 1989. 15. o.

⁴⁴ Coll. 11, 7, 4. Ld. bővebben: Gedeon Magdolna: A gladiátorviadatok büntetőjogi szabályai az antik Rómában, in: *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Jakab Éva (szerk.), Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004, 171–182. o.

⁴⁵ Vö. Sen. ep. 7, 2–6.

⁴⁶ Suet. Tib. 7,1.

⁴⁷ Az auctoratusok nemcsak a gladiátorviadatok rendezőjével szerződhetek, hanem a játékos ügynökök elődjének tekinthető lanistával is. Jogi helyzetük a mai profi sportolókéhoz állt közel.

⁴⁸ Wolfgang Decker: *Sport und Spiel in Alten Ägypten*, München, C. H. Beck, 1987, 10. o.

⁴⁹ Wallner: i.m. 16. o.

ellenfelük megölésére, a legyőzött életéről végső soron az editorok vagy a nézők döntöttek.⁵⁰ Ezt a felfogást vallja Carter is.⁵¹

Összefoglalás

A fentiekből kiderül, hogy a sport definíciójának megalkotása a sporttevékenységek egyre bővülő köre miatt nem lehetséges. Az egységes definíció megalkotása helyett jobb módszernek mutatkozik a sport ismertetőjegyeinek a meghatározása. A jogalkalmazásnak – mivel egyes jogszabályok tárgyi hatálya a sporttevékenységre is kiterjed – szükségszerűen meg kell állapítania, hogy egy tevékenység sportnak minősül-e vagy sem. A gyakorlat azt mutatja, hogy ezt a jogalkalmazók a sport ismertetőjegyei alapján, az adott jogszabály értelmezési keretében döntenek el.

Az ókori Rómában a sport fogalma helyett, azoknak a rendezvényeknek az elnevezéseit találjuk, melyeken a rómaiak sporttevékenységet végeztek. Az egyes tevékenységek sportnak minősítése körében a gladiátorviadalokkal kapcsolatban alakult ki vita. A sportnak a kultúrához való kapcsolódása miatt olyan ókori tevékenységeket is a fogalma alá vonhatunk, melyeket a mai viszonyok visszavetítésével kizárnánk a köréből. Ezért az önként jelentkező gladiátorok, az auctoratusok tevékenységét sportnak lehet tekinteni.

Irodalomjegyzék

- Barton, Carlin A.: *The sorrows of the ancient Romans. The gladiator and the monster*, Princeton, Princeton, 1993.
- Carter, M. J.: Gladiatorial Combat: The Rules Engagement, in: *The Classical Journal*, 102(2006/2007) 2, 97 – 114. o.
- Dagradi, Sergio: Un contributo alla definizione del termine sport attraverso una sua analisi etimologica, in: *Lares*, 2 (2002), 293–297. o.
- Decker, Wolfgang: *Sport und Spiel in Alten Ägypten*, München, C. H. Beck, 1987.
- Gedeon Magdolna: *Az antik Róma sportjoga*, Miskolc, Novotni, 2005.
- Gedeon Magdolna: A gladiátorviadalok büntetőjogi szabályai az antik Rómában, in: *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Jakab Éva (szerk.), Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004.
- Guttmann, Allen: *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*, New York, 1978.
- Harris, Harold Arthur: *Sport in Greece and Rome*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1976.

⁵⁰ Carlin A. Barton: *The sorrows of the ancient Romans. The gladiator and the monster*, Princeton, Princeton University Press, 1993, 11. o. Mindennek összefoglalását ld. Wallner: i.m. 15–17. o.

⁵¹ M. J. Carter: Gladiatorial Combat: The Rules Engagement, in: *The Classical Journal*, 102(2006/2007) 2, 97– 114. o.

- Hilpert, Horst: *Sport und Spielregeln von der Urzeit der Menschheit bis zur Gegenwart*, Stuttgart–München– Hannover–Berlin–Weimar–Dresden, Boorberg, 2019.
 - Holzke, Frank: *Der Begriff Sport im deutschen und im europäischem Recht*, Diplomarbeit, Köln, 2001.
 - Horsmann, Gerhard: *Die Wagenlenker der römischen Kaiserzeit*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1998.
 - Junkelmann, Marcus: *Das Spiel mit dem Tod, So kämpften Roms Gladiatoren*, Mainz, Philipp von Zabern, 2000.
 - Ketteler, Gerd: Sport als Rechtsbegriff, in: *Sport und Recht*, 4 (1997) 73–77. o.
 - Kyle, Donald G.: *Spectacles of death in ancient Rom*, London-New York, Routledge, 1998.
 - Markscheder, Anton: Die Militarisation des Sports in der Sowjetunion der Zwischenkriegszeit, in: *Fokus Osteuropa* (Hrg: Agnieszka Brockmann – Christa Ebert), Band 7. Frankfurt (Oder), Europa-Universität Viadrina, 2012.
 - Poliakoff, Michael B.: *Kampfsport in der Antike, Das Spiel um Leben und Tod*, München, Artemis, 1989.
 - Pözl, Bernhard: *Angestelltenqualifikation im Sport?* Diplomarbeit, Universität Graz, 2011.
 - Princinger Péter: *Sportjog I*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010.
 - Sárközy Tamás: *Magyar sportjog az új Polgári Törvénykönyv után*, Budapest, HVG-Orac, 2015.
 - Schemm, Axel vom: *Dichter am Ball, Untersuchungen zur Poetik des Sports am Beispiel deutschsprachiger „Fußball-Literatur“*, Oulu, Oulun Yliopisto, 2006.
 - Schneider, Karl: Gladiatores, in: *Paulys Realenciklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Georg Wissowa, Wilhelm Kroll, Karl Mittelhaus, Konrat Ziegler (Hrsg.), Suppl. III. Stuttgart, Metzler, 1918, 777–778. o.
 - Segets, Michael: *Einführung in die funktionale Sportethik und ihre Problemfelder*, Berlin, Lehmanns Media, 2020.
 - sportrecht.org.http://sportrecht.org/cms/front_content.php?idcat=37&idart=55
 - Thuillier, Jean-Paul: *Sport im antiken Rom*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.
 - Tiedemann, Claus: „Sport“ – *Vorschlag einer Definition*, [http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/ DefinitionSport.pdf](http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/DefinitionSport.pdf)
 - Tiedemann, Claus: *Zum Umgang mit Zeit und Geschichte im Sport*, <http://sportgeschichte.de/tiedemann/documents/VortragFlorenz2015.pdf>
 - Veyne, Paul: *Brot und Spiele; Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*, Frankfurt, Campus, 1988.
 - Wacke, Andreas: Incidenti nello sport e nel gioco in diritto romano e moderno, in: *Index*, 19 (1991), 359–378. o.
 - Wallner, Christian: *Soldatenkaiser und Sport*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1997.
 - Zocher, Marcus: *Berufssportrecht, Fortschreitende Privatisierung der Rechtssetzung*, Diplomarbeit, Johannes Kepler Universität Linz, 2020.
-
-